

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ BAĞLAYICI YARI ÜNLÜNÜN ART ZAMANLI GELİŞİMİ*

*Ensar KILIÇ***

Öz: Çatışan fonem birliklerini onarmak amacıyla kullanılan uyum sesleri, dillerin yapısına göre farklı işlevleriyle ön plana çıkmaktadır. Nitekim sondan eklemeli bir dil olan Türkçede yerlileştirme amacıyla kullanılan uyum seslerinden ziyade bağlayıcı seslerin hususiyetlerine yoğunlaşmıştır. Yarı ünlü olması ve iki ünlü arasında rahatlıkla boğumlanabilmesi nedeniyle /-y-/, Batı Oğuz lehçelerinde ünlüler arasındaki sesletim zorluğunun giderilmesinde kullanılan en yaygın fonemdir. Eski Türkçede az sayıda örnekte de olsa ünlü çatışmasını önlemek için kullanılan /-y-/, özellikle ünlü çatışmasından ve uzun ünlülerden kaçınma eğilimindeki bu lehçelerde ek girişlerindeki /k, k/ > /ğ, g/ > [ɣ (>uɣ) ~ uɣ] > [-Ø-] ~ /y/ gelişimiyle hızlı bir şekilde kullanım alanını genişletmiştir. Ayrıca Batı Oğuz lehçelerinde ek girişlerindeki /k, k, ğ, g/ sesleri ünsüzle biten kelimelerle bağlandığında erimiştir. Ancak bu sesler, ünlü çatışması olan yerlerde /-y-/ koruyucusuyla ortaya çıkmıştır. Bu durum /-y-/'nin eke ait bir ses olarak değil bir bağlayıcı ünsüz olarak algılanmasına sebep olmuştur. Böylelikle /-y-/ dildeki ünlü çatışması yaşanan diğer yapılar da bulaşmış olmalıdır. İşte bu makalede Türkiye Türkçesindeki bağlayıcı /-y-/ sesinin gelişimi, diğer lehçelerdeki örneklerin de yardımıyla ses unsurlarının birbiri ile ilişkisine yoğunlaşan fonotaktik yöntem kullanılarak incelenmiştir. Böylelikle bağlayıcı yarı ünlünün art zamanlı gelişimi, analogik geçişi ve umumileşme süreci hakkında yeni önerilerin getirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesindeki bağlayıcı yarı ünlü, ünlü çatışması, /-y-/ fonemi, fonotaktik uyum, fonotaktik onarım.

The Diachronic Development of the /-y-/ Connection Semi-Vocal in Modern Turkish

Abstract: In any language, the harmony phonemes that language needs most come to the fore. On this occasion, in Turkish, which is an agglutinative language, connection phonemes are emphasized more than the sounds of localization. As it is a glide phoneme, /-y-/ is the most common phoneme used in Turkish to eliminate the hiatuses. In West Oghuz group, this voice, which is used to prevent hiatus in a few examples in Old Turkish, has expanded its usage area with the development of /k, k/ > /ğ, g/ > [ɣ (>uɣ) ~ uɣ] > [-Ø-] ~ /y/ in the first voices of suffixes. Because, this group tends to avoid long vocals. Besides in the Oghuz group, the /k, k, ğ, g/

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 10.05.2020 - 12.01.2021

Bu çalışma, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde danışmanlığını Doç. Dr. Serpil Ersöz'ün yürüttüğü "Ana Türkçedeki Fonemik Yarımaların Eski Türkçedeki Yardımcı Seslerin Oluşumundaki Etkisi" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

** Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü doktora öğrencisi. ensarkilic@hotmail.com.tr, ORCID: 0000-0003-2294-4443

sounds at the beginning of the suffix completely melted in the non-hiatus connections. However, the /-y-/ has been preferred in the connections where hiatus occurs. This caused the /-y-/ sound to be perceived as a connection sound. Thus, /-y-/ has been spread to other structures. In this article, the connection semi-vocal /-y-/ in Modern Turkish has been examined by comparative and phonotactic method. Thus, it is aimed to bring new suggestions about the diachronic development and expansion process of the /-y-/.

Keywords: Connection semi-vocal in Modern Turkish, hiatus, /-y-/ phoneme, phonotactic harmony, phonotactic repair.

Giriş

Her dilin fonolojisi, hangi ses birleşimlerine izin verilip verilmeyeceğine karar veren bir dizi kısıtlama içerir (Jabur, 2019, s. 210; Veloso, 2010, s. 196). Nitekim diller, kendi yapılarına uygun olmayan dizgisel fonem birliklerini kendi karakterlerine en uygun düzenleme prosedürlerine tabi tutarak mevcuttaki sesletim zorluğunu giderir (Hall, 2011, s. 1576; Veloso, 2010, s. 196). Böylelikle kelimeye yeni bir ses segmenti eklenir (Hall, 2011, s. 1576; Veloso, 2010, s. 196). Batı terminolojisinde ses çatışmalarını engelleme görevini üstlenen birçok fonotaktik uyum sesi/hadisesi (*epenthesis, unmarked phonemes, schwas* vb.) tanımlanmıştır (Veloso, 2010, s. 196; Morley, 2018, ss. 649-652). Ayrıca sesler arasındaki bu ilişkiyi, parçalar üstü fonolojinin içerisinde yer alan ve fonotaktik (*phonotactics*) adı verilen disiplin incelemektedir (Unubi & İkanı, 2019, s. 2).

1. Türkiye Türkçesindeki Fonotaktik Uyum Sesleri

Uyum sesleri, komşu ünlü ve ünsüz çiftlerinin ortak etkilerinden kaynaklanan zorlukları veya bir dilin yabancı dillerden aldığı kelimelerdeki orijinal hâliyle sesletilmesi zor fonemleri çözümleyerek dilin yapısal gereksinimleriyle çelişen ses öbeklerini onaran, uyumlaştıran fonotaktik unsurlardır (Kim & Kochetov, 2011, s. 511; Hall, 2011, s. 1576). Yani fonotaktik açıdan bakıldığında Türkçede kök ve ek arasındaki ses çatışmalarını önleyerek biçimbirimlerin birleşmesini sağlayan bağlayıcı sesler ve yabancı kelimeleri Türkçenin fonolojik özelliklerine uygun hâle getiren yerleştirici sesler olmak üzere iki farklı uyum sesi kategorisi vardır. Bunun dışında özellikle yabancı seslerin Türkçeye uygun hâle getirilmesi için ses erimelerinden ve ses değişimlerinden de sıkça yararlanılmaktadır: Ar. *rukşe* > TT *rüküş*, Far. *laşe* > TT *leş*, Ar. *fılsım* > TT *tılsım*, Far. *murdber* > TT *mürver*, Far. *ustād* > TT *usta*, Çin. *denilo* > TT *denyo* vb (Karaca, 2012, ss. 2069-2076)¹.

Her dilin fonemik iskeleti ve ses birleşim bilgisi farklıdır. Bu nedenle uyum

¹ Diğer dillerden alınan kelimelerin Türkçenin fonolojik yapısına uydurulurken geçirdiği fonotaktik aşamalar şunlardır (Kılıç & Kılıç, 2012, s. 1): Fonem dönüşümü, silme, ses türemesi (*epentex*), ötümsüzleşme, prozodik ve semantik değişiklikler.

seslerini kullanma yöntemleri tüm diller için muhtelif eğilimler barındırır. Sözelimi, bükümlü dillerde daha çok kelime içerisindeki iç türemeler ve yabancı dillerden alınan kelimelerin uyumlu hâle getirilmesini sağlayan yerlileştirici sesler ön plana çıkar. Eklemeli dillerde ise uyum sesi ihtiyacı çok daha fazladır. Çünkü kök ve ekler arasındaki uyumu sağlayabilmek için sistematikleşmiş bir bağlayıcı ses kadrosuna ihtiyaç duyulur. Bu durum, Türkolojide yerlileştirici seslerden ziyade dilin işlerliğinin önemli bir parçası olan bağlayıcı seslere yoğunlaşılmasına neden olmuş ve yerlileştirici seslerin fonotaktik değerlendirilmesi geri planda kalmıştır. Bununla birlikte ödünç kelimelerin Türkçeye giriş sürecinde meydana gelen ses olaylarını inceleyen çok sayıda fonetik çalışma vardır (bk. Karaca, 2012; Erdem, 2014; Dursunoğlu, 2006; Dursunoğlu, 2011; Turan, 2010; Kılıç & Kılıç, 2012; Yıldız, 1999; Altun, 2012)².

1.1. Türkiye Türkçesinde Bağlayıcı Sesler

Türkçede kök-ek bağlantılarını sağlayan fonemler, genellikle “kaynaştırma sesi, yardımcı ses, ekleşme sesi, bağlantı sesi veya bağlayıcı ses” olarak adlandırılmıştır³. Bununla birlikte bahsi geçen seslerin “bağlama” yeteneğine vurgu yapan terimler, bu seslerin adlandırılması için daha uygundur (Buran, 1996, s. 137; Coşkun, 2011, s. 351; Çotuksöken, 2001, s. 101). Bu makalede de yerlileştirici sesler ile kök-ek bağlantılarını sağlayan bu sesler arasındaki ayrımı daha iyi yapması yönüyle “bağlayıcı ses” kavramı tercih edilmiştir⁴.

Türkçede genel bir eğilim olarak ünlülerin komşu konumları paylaşması, fonotaktik açıdan tercih edilmemektedir. Ayrıca bazı durumlarda iki ünsüzün yan yana gelmesi de fonolojik olarak mümkün değildir. Çünkü böyle bir durumda ünsüz çatışması meydana gelmektedir. Öyleyse Türkçe özelinde iki ünlünün yan

² Kılıç & Kılıç (2012) ve Beel & Felder (2013) tarafından kaleme alınan makaleler hariç bu çalışmalar, ödünçlemelerde kullanılan fonotaktik sesler ve bunların işlevlerinden ziyade ortaya çıkan ses hadiselerine yoğunlaşmış, diğer bir ifadeyle fonotaktik gelişimden ziyade fonetik bir gelişim yöntemi temelinde kaleme alınmıştır.

³ Yardımcı ses meselesi üzerinde fikir beyan eden araştırmacılar, bu kavram için muhtelif terimler kullanmıştır. Talat Tekin, Eser Taylan, Haydar Ediskun, Nejat Gencan, Muhittin Bilgin, Tufan Demir ve Metin Karaörs daha çok “kaynaştırma” ifadesini tercih etmektedir (akt. Karademir, 2011, ss. 563-564). Süer Eker, Günay Karaağaç, Ahmet Bican Ercilasun, Raşit Keskin, Zeynep Korkmaz, Ahmet Topaloğlu, Muharrem Ergin, Reşit Rahmeti Arat ve Kemal Eraslan ise ağırlıklı “yardımcı ses” terimini kullanmaktadır (akt. Karademir, 2011, ss. 563-564). Ayrıca Efrasiyap Gemalmaz ve Ahmet Buran, bu seslerin “bağlayıcı” oluşuna dikkat çekerek, “bağlama-bağlayıcı ses” kavramlarından yararlanmışlardır (Gemalmaz, 1997, s. 1; Buran, 1996, s. 137). Marcel Erdal (2013) ise “ekleşme” ve “bağlayıcı” kavramlarını tercih etmektedir.

⁴ Coşkun, kaynaşmanın birden fazla fonemin birleşerek tek bir fonem ortaya çıkmasıyla sonuçlanan bir ses hadisesi olduğunu hatırlatmakta ve bu nedenle Türkiye Türkçesinde böyle bir durumun söz konusu olmadığını söylemektedir (Coşkun, 2011, s. 351).

yana gelmesi veya fonetik açıdan uyumsuz iki ünsüzün birleşmek zorunda kalması durumlarında bir bağlayıcı sese ihtiyaç duyulmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 28). Kök-ek bağlantılarını sağlayan bu sesler, yalnızca Türkçeye özgü değildir. Türkçe dışında İngilizce⁵, Dravit dilleri, Arapça ve Farsça gibi bükümlü olmakla birlikte son ek kullanımının da mümkün olduğu birçok dilde bağlayıcı sesler, geniş ölçüde kullanılmaktadır (Caldwell, 1913, s. 425; Erdal, 2013, ss. 259-260). Özellikle dillerin bağlayıcı ünsüz seçimlerinde /n/, /l/, /w/, /d/ ve /y/ gibi akıcı, sızıcı veya yarı ünlü değerindeki fonemlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu açıdan tıpkı diğer uyum seslerinde olduğu gibi bağlayıcı seslerin de evrensel dilbilimi yasalarıyla yakın bir bağ içerisinde olduğu görülmektedir. Örneğin Türkçe ile yakın bir bağı bulunmayan ve Afro-Asyatik bir dil olan Fenikecede bağlayıcı ünsüzler /-n-/ ve /-y-/ iken, Arapçada /-w-/, Maya dillerinden Mamcada /-y-/, Farsçada ise /-d-/ ve /-y-/ fonemlerinden yararlanılmaktadır (Krahmalkov, 2001, s. 27; Erdal, 2013, ss. 260-263; England, 1983, s. 36)⁶. Bağlayıcı seslerin fonetik yönlerinin ön plana çıkması, bazı araştırmacıların bu sesleri salt fonetik görevleri olan unsurlar olarak görmesine neden olmuştur (Aksan, 2015, s. 78; Ergin, 2008, ss. 144-146).

Bir gruplama yapıldığında Türkçede ünlüler arasındaki bağlantı kısıtlılığını gidermek için kullanılan fonem envanteri konusunda yedi farklı görüşün olduğu görülmektedir:

i. Ahmet Bican Ercilasun⁷, Vecihe Hatipoğlu, Ahmet Buran, Talat Tekin, Nurettin Demir, Süer Eker ve Eser Taylan Türkiye Türkçesindeki ek bağlantılarında

⁵ Örnek olarak İngilizcede fonotaktik kısıtlamalar nedeniyle bazı süresiz sızıcı ve sızıcı ünsüzlerden sonra çokluk yapılırken +s çokluk ekinden önce araya ünlü getirilir: *watch* “saat” → *watches* gibi (Önem, 2016, ss. 113-114).

⁶ Yarı ünlüler, ünlüler arasındaki geçişi sağlayan ses segmentleridir ve bu görevi ünlüler arasına girdiklerinde ses yolunu daraltarak icra ederler (Ladefoged & Maddieson, 1996, s. 323). Yarı ünlü segment envanteri bakımından dillerde daha ziyade /y/ ve /w/ sesleri kullanılır. Öyle ki /y/ dillerinin %85’inde, /w/ ise %76’sında bu görevi görür (Ladefoged & Maddieson, 1996, s. 322). Bunun dışında çok az sayıda dilde /k/ ve [u] sesleri de yarı ünlü özelliği gösterir (Ladefoged & Maddieson, 1996, s. 322). Türkçe de diğer dillerde nadir olarak görülen yarı ünlü [u], [u] sesinden yararlanılmaktadır (bk. Kılıç & Erdem, 2008, s. 2812). Fonolojik olarak ünlü çatışmalarını daha kolay doldurma yeteneğine sahip olan /y/ ve /w/ seslerinin yanında Türkçede [u] sesinin de yarı ünlü özelliği göstermesi, Türkçenin art zamanlı tarihi ile açıklanabilecek bir olgudur. Bu durum Batı Türkçesinde ek girişlerindeki /ğ, g/ seslerinin erimesiyle alakalıdır.

⁷ Ahmet Bican Ercilasun’a göre yardımcı sesler, fonetik zarurete binaen dilin oluşturduğu bir *iç ses türemesidir*. O hâlde, fonetik imkânsızlık sonucu türemeyen /n/ ve /y/ fonemleri yardımcı ses değildir (2000, s. 221). Ercilasun, bu /y/ sesine “türeme /y/”, /n/ sesine ise zamir /n/’si adını vermekte, yalnızca ses çatışmasını önleyen /y/ için “yardımcı ses” terimini tercih etmektedir (2000, ss. 224-225).

oluşan ünlü çatışmalarını önleyen tek bağlayıcı sesin /-y-/ olduğunu düşünmektedir (Hatipoğlu, 1969, s. 58; Tekin, 1998, s. 129; Tekin, 1980, ss. 10-17; Eker, 2006, s. 270; Karademir, 2011, ss. 563-564).

ii. Tahsin Banguoğlu⁸, Doğan Aksan, Oya Adalı, Tufan Demir, Muhittin Bilgin, Haydar Ediskun, Nejat Gencan, Nurettin Koç ve Mehmet Hengirmen bağlayıcı yarı ünlülerin/ünsüzlerin /-y-, -ş-, -s-, -n-/ olduğu görüşündedir (Banguoğlu, 2000, ss. 73-74; Aksan vd., 1978, s. 61; Adalı, 1979, s. 22; Koç, 1996, s. 614; Karademir, 2011, ss. 563-564; Bilgin, 2006, s. 82).

iii. Muharrem Ergin, Ahmet Topaloğlu, Zeynep Korkmaz⁹, Raşit Keskin, Metin Karaörs, Günay Karaağaç ise /-y-, -n-/ seslerinin bağlayıcı yarı ünlü/ünsüz olduğu kanaatindedir (Ergin, 2008, ss. 143-146; Korkmaz, 2009, s. 28; Karaörs, 2005, s. 27; Karaağaç, 2010, ss. 96-102).

iv. Efrasiyap Gemalmaz, Türkçede her ekin bir ünsüzle başladığını belirtmekte, bu ünsüzün lehçe ve ağızlara göre bazı hâllerde erimiş olabileceğini iddia etmektedir. Bu açıdan, Gemalmaz; bağlayıcı yarı ünlü/ünsüz ayırımı yapmanın Türkçenin dil bilgisine kazandıracağı bir şeyin olmadığını savunmaktadır (1997, ss. 3-4).

v. Ferhat Karabulut /-n-/ ve /-y-/ seslerini yardımcı ses olarak adlandırmakta bununla birlikte bu seslerin Eski Türkçedeki /-ny-/ foneminin yarılmasıyla oluştuğunu düşünmektedir (2019, s. 955).

vi. Marcel Erdal, Oğuz grubunda kullanılan /-y-/ bağlayıcı sesinin Batı İrani dillerin etkisiyle Türkçede yaygınlaştığını söylemektedir (2013, s. 271). Yani ona göre Eski Türkçede ünlüler arasındaki bağlantıyı sağlayan herhangi bir bağlayıcı yoktur.

vii. Orçun Ünal tarafından “İlk Oğuzcada yalnızca yardımcı /g/ sesi olduğu” öne sürülmüştür (2020, s. 47). Ona göre, /y/ bağlayıcı sesi ek başlarındaki /g/ sesinin erimesiyle tetiklenerek ortaya çıkmış olmalıdır (2020, s. 47). Ayrıca Ünal, /y/'nin bağlayıcı ses olarak seçilmesinin Farsçanın bir etkisi olabileceğini belirtmektedir (2020, s. 58).

⁸ Banguoğlu, *koruma sesteşi* adını verdiği bu sesleri, türemeye ekleme (suffixation par anaptyxe) sonucu iki ünlüyü birbirinden ayıran sesler olarak nitelendirmiştir. Ona göre, bu çatışmayı önleyen *koruyucu sesteşler* genellikle /-y-/ ile sesletilmekle beraber /-ş-, -s-, -n-/ ünsüzleri de bazı konumlarda aynı görevi görebilmektedir. /-y-'nin yaygın kullanımının sebebi yarı ünlü olmasıdır (2000, ss. 73-74).

⁹ Korkmaz'a göre, zamir /n/'si her ne kadar Türkçenin art zamanlı tarihinde morfolojik bir parça olsa da Türkiye Türkçesinde yardımcı ses özelliği gösteren iki ünsüzden biridir (2009, ss. 28-29).

Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesindeki bağlayıcı yarı ünlüler/ünsüzler konusunda araştırmacılar ortak bir görüşte birleşmeyi başaramamıştır.

Türkiye Türkçesindeki bağlayıcı ünlü envanterine dair tartışmalar ise envanterin içeriğinden ziyade böyle bir ses kategorisinin olup olmadığı noktasında yoğunlaşmaktadır. Nitekim Türkolojide Eski Uygur Türkçesindeki Manici metinlerde bulunan geniş ünlülü örnekler dikkate alınmazsa Eski Türkçeden beri dar ünlülerin yardımcı ünlü olarak kullanıldığı genel bir kabuldür (Kılıç, 2018, s. 27). Bu ünlüler, eklerin kök ya da gövdelere bağlanması esnasında iki ünsüzün yan yana gelmesini engellemektedir. Ergin, /ı, i, u, ü/ seslerinin eskiden beri yardımcı ünlü olarak kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre Eski Türkçede yardımcı ünlü olarak kullanılan sesler, Eski Türkçeden beri düzlük-yuvarlaklık uyumu içerisinde kullanılmıştır (2008, ss. 144-146). Banguoğlu ve Erdal ise bu görüşe katılmamaktadır. Bu araştırmacılara göre Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine ulaşan herhangi bir bağlayıcı ünlü yoktur, bağlayıcı ünlü zannedilen sesler aslında eke dâhildir (Banguoğlu, 2000, s. 75; Erdal, 2013, ss. 61-68). Başka bir deyişle eke dâhil olan bu sesler, ünlü ile biten gövde veya köklerden sonra kullanıldığında erimektedir (Erdal, 2013, ss. 61-68).

1.2. Türkiye Türkçesindeki Yerlileştirici Sesler

Yerlileştirici sesler, ödünç kelimelerin onarımını sağlayan ve özellikle bükümlü dillerde fonotaktik uyum seslerinin en yaygın türlerinden birini oluşturan kategoridir. Yerlileştirici seslerin ek bağlantılarında daha az sorun yaşayan bükümlü dillerde oransal olarak ön plana çıkması, bu seslerin eklemeli dillerde bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin Korece, İngilizceden alınan kelimelerdeki iç fonetik düzeni birçok yerlileştirici uyum sesi kullanarak gidermektedir: İng. *street* “cadde” > Kor. *sit^hirit^hi* vb (Kim & Kochetov, 2011, s. 513). Türkçe de tıpkı Korece gibi bazı durumlarda yabancı kökenli kelimelerdeki çift ünsüzlerin telaffuzunda dar teşekküllü iç ünlüler türetmektedir: Ar. *ism* > TT *isim*, Ar. *cism* > TT *cisim*, Far. *tohm* > TT *tohum*, Ar. *şükr* > TT *şükür*, Ar. *fatḥ* > TT *fitik* vb (Karaca, 2012, ss. 2070-2071; Akalın vd. 2011)¹⁰. Türkçede bu yerlileştirici ünlüler bazı kullanımlarda yazı dilinde gösterilmemektedir: *tiren*, *sipor*, *ekıstra* vb (bk. Dursunoğlu, 2006, s. 8). Görüldüğü gibi Türkçede dar ünlüler, çatışan ünsüzleri birbirinden ayırmak için sistematik olarak yerlileştirici ses özelliği göstermektedir. Dar ünlülerin yanında /a, e/ ünlüleri de daha nadir olmakla birlikte aynı görevi üstlenebilmektedir: Ar. *farziyye* > TT *faraziye*, Far. *puştmāl* > TT *peştamal*, Far. *pārseng* > TT *peleseng* (Karaca, 2012, ss. 2070-2071). Bununla birlikte Türkçenin kelime başında boğumlanması noktasında

¹⁰ Arapça kökenli kelimelerde meydana gelen düzenleyici ünlü türemeleri Arapçanın kendi lehçelerinde de görülmektedir. Örneğin Arapça “isim” kelimesi Lübnan Arapçasında tıpkı Türkiye Türkçesindeki gibi “isim” biçiminde telaffuz edilmektedir (Hall, 2011, s. 1576).

direnç gösterdiği akıcı ünsüzlerden önce de bu ünlülere (/o/ ünlüsü dâhil olmak üzere) rastlanmaktadır: Far. *rişte* > TT *erişte*, Far. *rûspi* > TT *orospu*, vb (Karaca, 2012, ss. 2070-2071, Akalın vd. 2011). Nitekim Türkçede bu sesler dilin iç dinamiklerine bağlı olarak keşif yoluyla türetilmektedir (bk. Karabulut, 2019, s. 946).

Türkiye Türkçesinde ödünç kelimelerdeki fonetik onarımı sağlayan veya *ayın* (‘) ve *hemzeli* (‘) kelimelerdeki¹¹ bol teşekküllü sesleri koruyan başta [ğ] ([u ~ u]), /h/, /v/ ve /y/ olmak üzere çok sayıda yerlileştirici ünsüz/yarı ünlü vardır¹². Bu yerlileştirici ünsüz/yarı ünlülere Eski Türkçeden beri rastlanmaktadır: EUT *kuva* “çiçek” (< Çin. *kua*) vb (bk. Caferoğlu, 2015, s. 190). Türkçedeki ödünç kelimelerde bulunan uyum ünsüzlerinin/yarı ünlülerin temelde iki görevi vardır: Türkçenin boğumlanma yapısına uymayan ses öbeklerinin onarımı veya iki ünlünün yan yana gelmesinin engellenmesi. Bu iki duruma şu kelimeler örnek gösterilebilir: Ar. ‘*ala*’im+*sema* > TT *eleğimsağma*, Ar. *fî’ât* > TT *fiyat*, Ar. *za’îf* > TT *zayıf*, Ar. ‘*acâ’ib* > TT *acayıp*, Ar. *tâli’* > TT *talih*, Ar. ‘*aybe* > TT *heybe*, Ar. *ṭama’* > TT *tamah*, Ar. *mā’î* > TT *mavi*, İng. *diaphone* > TT *diyafon*, Fr. *dialogue* > TT *diyalog*, Fr. *différentiel* > TT *diferansiyel*, Fr. *toilette* > TT *tuvalet*, Fr. *conservatoire* > TT *konservatuvar*, Fr. *laboratoire* > TT *laboratuvar* (bk. Akalın vd., 2011; Dursunoğlu, 2006, s. 13, 61; Dursunoğlu, 2011, s. 525; Karaca, 2012, ss. 2076-2077). Bunların dışında nadiren /k/ (Örn. Ar. *mibla*’ > TT *mablak*, Ar. *belesân* > TT *pelesenk*), /m/ (Örn. Ar. *ṭabl* + Far. *bāz* > TT *davlumbaz*), /n/ (Örn. Ar. *miḥekk* > TT *mihenk*), /r/ (Örn. Far. *kehrubā* > TT *kehribar*) gibi sesler de fonotaktik sorunları önlemek amacıyla yerlileştirici ünsüz olarak türeyebilmektedir (bk. Karaca, 2012, ss. 2076-2077; Yıldız, 1999, ss. 323-332).

2. Türkçede Bağlantı Noktalarında Görülen Ön Damaksıl Yarı Ünlü

Bu çalışmada daha önce aktarıldığı gibi, /-y-/ yarı ünlüsünün görevlerinden biri ödünçlenen kelimelerin fonotaktik onarımıdır. /-y-/ yarı ünlüsü, bağlantı konumlarında ise koruma/ödünleme ve fonotaktik bağlantı uyumu olmak üzere iki farklı görev üstlenmektedir.

2.1. Koruyucu /-y-/

Türkçede koruma fonemi olan ve aşınan dar ünlünün yerini tutmak maksadıyla türeyen bir /-y-/ fonemi vardır. Türkiye Türkçesinde ses çatışmasını önleme gibi

¹¹ Hemze ve ayın Arapça için ünsüz olarak kabul edilmektedir (Erdem, 2014, s. 98) Ancak bu seslerin teşekkülü bol sesli olduğu için Türkçede ses kaynaşmasına neden olmaması için bu fonemlerin yerine koruyucu sesler türetilmektedir. Bazen de hemze ve ayın tamamen eritilmektedir (Erdem, 2014, s. 98).

¹² /ğ, k/ fonemleri de bazı durumlarda yarı ünlü özelliği gösterebilmektedir (bk. Coşgun-Ögeyik, 2008, s. 44). Tıpkı /-y-/ yarı ünlüsü gibi, /-v-/ de üstlendiği fonetik göreve uygun olarak ünlü arası konumlarda yarı ünlü özelliği göstermektedir (Coşgun-Ögeyik, 2008, s. 45).

bir görevi kalmayan bu /-y-/ foneminin Anadolu sahasında koruyucu ses hâline gelmesini sağlayan süreç, Eski Anadolu Türkçesindeki ekleşmelerle başlamıştır: EAT *almalı-y-ıdı* > *almalıydı* vb (Ercilasun, 2000, s. 225). Nitekim *birle* “ile birlikte”, *erse* “ise” ve cevheri fiilin henüz ekleşmeye uğramadığı tarihî lehçelerde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ekleşme sırasında dar ünlünün ses değerini koruyan /-y-/ fonemi mevcut değildir.

Bu koruyucu /-y-/ fonolojik açıdan doğal bir ihtiyaçtan doğan ve zamanla Türkçenin fonetik sistemine dâhil olan keşfedilmiş bir sestir (bk. Karabulut, 2019, s. 946). Nitekim, bu sesin erimekte olan dar ünlüyü ödünlediği/koruduğu, bir başka deyişle bağlantı konumundaki ünlünün yarı ünlüye dönüşerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir (Gülensoy, 2000, s. 326)¹³.

2.2. Bağlayıcı Ses Görevindeki /-y-/ Yarı Ünlüsü

Türkçede bugüne kadar bağlayıcı yarı ünlü olarak iki farklı fonolojik geçmişe sahip /-y-/ kullanılmış olmalıdır. Aşağıda bu farklı fonolojik parçacıklar ayrı başlıklar hâlinde incelenecektir.

2.2.1. Eski Türkçeden Beri Kullanılan /-y-/ Bağlayıcı Yarı Ünlüsü

Bu fonem, Eski Türkçeden beri yazılı olarak takip edilebilmektedir. Talat Tekin, Eski Türkçede **kırı+y+a* “geride, batıda”, **yırı+y+a*, “kuzeyde”, *biri+y+e* “güneyde” gibi yön adlarına gelen eklerde bu bağlayıcı sese rastlanıldığını belirtmektedir (bk. 2000, s. 78). O, ünlüler arasındaki /-y-/ türemesinin yalnızca eklerin bağlantı noktalarında bulunmadığını, ünlü ile biten bir kelimedenden sonra yine ünlü ile başlayan bir kelime geldiğinde de /y/’nin burada türeyebileceğini ifade etmektedir. Araştırmacı, ön seste (sandide) /y/ türemesi adı verdiği bu olaya örnek olarak şu yapıyı göstermiştir: *ança (y)ıd-miş* “şöyle haber göndermiş” > *ança id* (2016, s. 77).

Tıpkı Tekin gibi Aysu Ata da /-y-/’nin Eski Türkçeden beri bağlayıcı ses olarak kullanıldığı fikrindedir. Ona göre Eski Türkçedeki geniş zaman kipleri, bazı zarf-fiil ve yön belirten kelimelerin ek bağlantılarında /-y-/ fonemi, bağlayıcı ses görevindedir (bk. Ata, 2011, ss. 146-151; akt. Kılıç, 2018, ss. 41-42).

Tekin ve Ata’nın aksine Marcel Erdal ve Gerhard Doerfer, bağlayıcı ses görevindeki /-y-/ yarı ünlüsünün Türkçedeki gelişiminin nispeten yeni olduğu kanaatinde. Bu araştırmacılar /-y-/’nin Eski Türkçede henüz bir yardımcı ses durumunda olmadığını iddia etmektedir. Erdal’a göre Eski Türkçede ses

¹³ Bununla birlikte Coşkun bu izaha karşı çıkmaktadır. Ona göre *deri ile* > EAT *deri-y-ile* > TT *deriyle* örneğinde "deriyle" biçiminin ortaya çıkmasının sebebi önce iki ünlü arasında /-y-/ sesinin türeyip sonra "ile" kelimesine ait /i/ sesinin düşmesidir (2011, s. 351).

çatışmaları, “eklerin başındaki seslerin eritilmesi”¹⁴ veya “sözcük yapımının sınırlandırılması”¹⁵ yoluyla çözülmüş, /-y-/’nin Türkçedeki bağlayıcı ses vazifesi, coğrafi etki sonucunda Eski Türkçeden sonra gelişmiştir (2013, s. 259)¹⁶. Araştırmacıya göre Eski Türkçede bu bağlayıcı sesin kullanıldığını iddia edenler buna kanıt olarak ünlülerden sonra -yU şeklinde olan zarf-fiil eki ve yine ünlülerden sonra -yUr olan geniş zaman ekini göstermektedir (2013, s. 268). Erdal, -yUr ekinin ünlü ile bitmeyen yapılara -Ar ve -Ir şeklinde eklenebildiğini göstererek bu morfemdeki /-y-/ foneminin eke dâhil olduğunu savunmaktadır. Araştırmacı bu ekin -Ur alomorfunun yanında -Ar şeklinde de bulunduğunu hatırlatmaktadır. Bu nedenle /-y-/ bağlayıcı ses ise -(y)Ur alomorfunun yanında -(y)Ar şeklinin de kullanılması gerektiğini belirtmektedir (2013, ss. 269-270). Ancak, Eski Türkçede -(y)Ar biçiminde bir kullanım yoktur. Erdal, geniş zaman ekindeki /-y-/’nin bağlayıcı ses olmadığını savunduğu gerekçelerle -yU zarf-fiilindeki /-y-/’nin de eke dâhil olduğunu belirtmektedir. Ona göre -yU zarf-fiilindeki /-y-/’nin bağlayıcı ses olması durumunda -A zarf-fiilinin -yA şeklinin de bulunabilmesi lazım gelir (2013, s. 269).

¹⁴ Ona göre, Eski Türkçedeki ses çatışmalarının önlenmesi için, ekin başındaki ses eritilmektedir (2013, ss. 265-268). Kısacası, ünsüz ile biten tabanlardan sonra gelen her ünlü, yardımcı ünlü olarak kabul edilmemelidir. Bu ünlülerin en azından bazıları, zannedildiği gibi sonradan türeyen değil; var olduğu hâlde ünlü çatışmasını önlemek için düşen seslerdir. Bu duruma örnek vermek gerekirse, “başla-p” yapısında kullanılan zarf-fiil yapısının aslı -p değil -Ip şeklinde olmalıdır. Öyleyse, Erdal’a göre -(I)p zarf-fiili ünsüzle biten fiillere eklendiğinde ekin başında bulunan /i, i/ yardımcı ses değildir. Ünsüz çatışmasının yaşandığı durumlarda, ek başındaki ünsüz erimekte, böylece çatışma durumu önlenmektedir. Ona göre, Eski Türkçe için eritilen ünsüzler 3. şahıs iyelik ekinde /-s-/ , üleştirme sayıları ekinde /-r-/ , ilgi ekinde /-n-/’dir.

¹⁵ Erdal’a göre bazı ekler Türkçede hiçbir zaman ünlü ile biten tabanlara gelemmez. Böylece iki ünlü sesin birbiriyle çatışması önlenir. Erdal, Eski Türkçede ünlü ile biten fiil tabanlarına hiçbir zaman -Il- edilgenlik ekinin gelmeyeceğini söylemektedir. Örnek olarak “oyna-l-” biçiminde bir fiil gövdesi oluşturulamaz, bunun yerine “oyna-n-” yapısı dil tarafından tercih edilir. Dilin kendi içerisinde geliştirdiği kurala göre, -n- fiilden fiil yapma eki, tabanı ünlü ile biten fiilleri edilgen yaparken, -Il- eki ise ünsüzle biten fiilleri edilgen hâle getirir. Aynı durum, Eski Türkçede -Ir- ettirgenlik eki için de geçerlidir. -Ir- ettirgenlik eki, Türkçede ünlü ile biten fiil tabanlarına getirilememektedir. Örneğin “ara” fiiline -Ir- ettirgenlik eki getirilerek “ara-ır-” gibi bir yapı oluşturulamamaktadır. Bunun yerine -tır- alomorfu tercih edilerek “ara-tır-” biçimi kullanılmaktadır (2013, ss. 265-268). Bununla birlikte Türk lehçelerinde bu duruma uymayan örnekler de mevcuttur: TT “bunal-“, Özb. *soral* “sorul-“, o’tal- “öden-, yerine getiril-“, Özb. *go’zg’al-* “ayaklan-“ vb.

¹⁶ Detay için “/k, k/ > /ğ, g/ > [ɣ (>u)] ~ [u] > [-Ø-] ~ /y/ Gelişimiyle Ortaya Çıkan ve Yardımcı Ses Özelliği Kazanan /-y-/” bahsine bakınız.

Doerfer, Halaç Türkçesindeki *-yUr* şeklinden bahsederken Eski Türkçedeki *-yUr* şeklinin Halaç Türkçesinde korunduğunu aktarmaktadır (2012, s. 27). Yani Doerfer'e göre de *-yUr* yapısının başında bulunan /y/ eke dâhildir.

Carl Brockelmann ve Kemal Eraslan; Erdal ve Doerfer'in bu görüşüne katılmamaktadır. Bu iki araştırmacıya göre geniş zaman kipleri ve bazı zarf-fiil yapılarında görülen bu durum, bağlayıcı ünlünün özgün ekle kalıplaşması sonucunda oluşmuştur. Örneğin, Brockelmann ve Eraslan; Eski Türkçedeki geniş zaman ekinin aslının *-r* olduğu kanaatindedir. Yani *-r* morfeminin önündeki ünlüler bağlayıcı ünlüdür ve sonradan kalıplaşarak eke dâhil olmuşlardır (Eraslan, 2012, s. 326). Nitekim *-r*'nin önündeki ünlülerin köken olarak bağlayıcı ses olduğu bir yerde, /-y-/nin bağlayıcı ses olmayıp eke dâhil olması mümkün değildir.

Yukarıda Eski Türkçedeki kullanım sahası açıklanan ve Eski Türkçeden beri kullanılan /-y-/, bugün Batı Oğuz lehçeleri ile Tatar, Kırgız, Kazak, Özbek¹⁷ ve Altay Türkçelerinde tasvirî yardımcı fiillere bağlanarak sıfat-fiil ve birleşik fiil çekimleri de yapan *-A* zarf-fiilinin girişinde kullanılmaya devam etmektedir (Öztekten, 2008, s. 4; Tolkun, 2009, s. 90)¹⁸. Bu bağlayıcı sesin bazı durumlarda eklediği görülmektedir: Özb. *-(y)a/ -(y)e turgan > -ydigän*, Alt. *-(y)a/ -(y)e turgan > -ytan/ -yten, -yton/ -ytön*, Kaz. *-(y)a/ -(y)e turgan > *(y)atin/ *(y)etin > -ytin/ -ytin* vb (Öztekten, 2008, s. 4). Ayrıca Çağatay, Kazak, Kırgız ve Özbek Türkçelerinde /-y-/ bağlayıcı sesinden sonra gelen asli eke ait fonemin, asli ekte donan bağlayıcı sesin içerisinde eridiği örnekler de vardır: *-(y)A > -yA > -y* (Öztekten, 2008, s. 4; Tolkun, 2009, s. 90).

2. 2. 2. /k, k/ > /ğ, g/ > [ɣ (>u) ~ u] > [-Ø-] ~ /y/ Gelişimiyle Ortaya Çıkan ve Bağlayıcı Ses Özelliği Kazanan /-y-/

/k, k/ > /ğ, g/ > [ɣ (>u) ~ u] > [-Ø-] ~ /y/ gelişimi sonucunda oluşan bağlayıcı /-y-/ sesini izah edebilmek için bu gelişimi, Eski Türkçeden itibaren art zamanlı olarak izlemek gerekmektedir. Nitekim birkaçı dışında Eski Türkçede eklerin daima bir giriş ünsüzüne sahip olması, bu dönemde bağlantı noktalarında yaygın biçimde ünlü çatışmalarının ortaya çıkmasını önlemiştir (Gemalmaz, 1997, s. 3). Ancak Eski Türkçede özellikle /ğ, g, k, k/ fonemlerinin ek başlarında bolca bulunması, /y/'leşme sürecini ta bu dönemde başlatmıştır. /ğ, g, k, k/ fonemleri Eski Türkçede henüz eklerdeki varlığını kaybetmemiş olsa da Batı Türkçesinde bu sesin süreç içerisinde erimesi,¹⁹ özellikle patlamalı damak seslerinin yaşadığı

¹⁷ Özbek Türkçesinde *-A* zarf-fiili burada zikredilen birleşik yapılar dışında “de-“ (“deya” şeklinde) fiili hariç doğrudan açık fiil gövde veya köklerine getirilmemektedir (Tolkun, 2009, s. 105).

¹⁸ Tek ünlü heceden oluşan zarf-fiille kurulan tasvirî yardımcı fiillerde /-y-/ yardımcı sesi Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır (Eraslan, 2012, ss. 405-409).

¹⁹ Son sesteki /ğ, g/ hiçbir zaman tam olarak kaybolmamış, yanındaki ünlü ile birleşerek

fonemik yarılmamanın bir sonucudur. Başka bir deyişle Eski Türkçede ötümlüleşme dışında henüz belirgin bir fonemik kırılmaya neden olmayan bu seslerin alofonlaşma sürecine girmesi özellikle art damaksıl /ğ, k/ fonemlerinin Türkçenin fonolojisi gereği bazı durumlarda yarı ünlü özelliği göstermesiyle (bk. Coşgun-Ögeyik, 2008, s. 44) hızlanmıştır. Bu fonolojik sürecin gelişmesinde Eski Türkçeden itibaren yönelme hâli ekinde meydana gelen gelişimin yayıcı etki gösterdiği görülmektedir²⁰. Sonuçta Orhun Türkçesinde genelde +KA şeklinde kullanılan yönelme hâli eki, Eski Uygur Türkçesinde +GA biçiminde de görülmeye başlamıştır²¹. Yani Orhun Türkçesindeki /k, k/ sesleri zamanla temas ettikleri fonemler ile etkileşmeye başlamış, böylece Eski Türkçe için de geçerli olan iç seste /k, k/ > /ğ, g/ ötümlüleşmesi başlamıştır. Bu değişime Eski Uygur Türkçesindeki şu iki kullanım örnek gösterilebilir (Eraslan, 2012, s. 143):

Taplasa özi tuğzun taplamasa adın kiři+ke sadžun! “İsterse kendisi tutsun istemezse başkasına satsın!”

Ala kişi+ge sürtser alası kiğer. “Cüzzamlı kişiye sürülse cüzzamı gider.”

Aynı döneme ait bu iki örnekte “kişi” kelimesine yönelme hâli ekinin iki farklı şekilde eklendiği görülmektedir. Örneklerin birinde ekin giriş ünsüzü /k/ iken diğer örnekte /g/ ünsüzü tercih edilmiştir. Bu durum, yönelme hâli ekinin giriş ünsüzünün /k, k/ > /ğ, g/ ötümlüleşmesine tabi olarak Eski Türkçede fonetik kararsızlık yaşamaya başladığını göstermektedir. Eski Uygur Türkçesinde /k, k/ > /ğ, g/ ötümlüleşmesi, genellikle yönelme hâli ekinin /r/ ve /n/ ile biten isim tabanlarına eklendiği noktalarda görülmektedir (Eraslan, 2012, s. 142). Eski Türkçe sonrasında da ötümsüz-patlamalı damak seslerinin ek başlarındaki alofonlaşmaya neden olan yarıлма süreci devam etmiş, bu durum yönelme hâli eki dışındaki eklerde de izlenebilmiştir. Örneğin Çağatay Türkçesinde gelecek zamanın yanında istek, rica, emir ve tahmin de bildiren ek hem /k, k/’li (-*kağ*, -*key*) hem de /ğ, g/’li (-*ğay*, -*gey*) alomorflara sahiptir (Balci, 2014, ss. 55-56). Kısacası, Eski Türkçede başlayan bu ötümlüleşmenin nedenini giriş sesi /k, k/ olan eklerin ünlüler gibi formant yapıları istikrarlı olan akıcı ünsüzlerle kurduğu komşuluk ilişkilerinde aramak mantıklıdır.

özellikle gramatik özelliklerini bu ünlüye aktarmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi /ğ, g/ düşmemiş, erimiştir.

²⁰ Eski Türkçede, +A yönelme hâli ekinin ilk sesinde /k, k/ ya da /ğ, g/ ünsüzlerinin bulunmadığı *ög+e* “anneye”, *adağ+a* “ayağa” gibi örnekler vardır (Gabain, 2007, s. 63). Bu örneklerdeki +A ekini asli bir yönelme hâli eki sayan Bang’a göre, Orhun Türkçesinde çoğunlukla +KA biçiminde rastlanılan yönelme hâli ekinin aslı +A’dır. Giriş ünsüzü olan /k, k/, bu ekle daha sonradan kalıplaşmıştır (Bang, 1917, s. 59). Kotwicz, Poppe ve Talat Tekin ise +KA ve +A eklerinin farklı morfemler olduğunu belirtmiştir (Kotwicz, 1936, s. 60; T. Tekin, 2016, ss. 104-106; Poppe, 1925, s. 418).

²¹ Nitekim Eski Uygur Türkçesinde yönelme hâli eki +KA’nın +GA biçiminde kullanıldığı örnekler mevcuttur (bk. Eraslan, 2012, ss. 142-144).

Henüz Eski Türkçede yaşanan /k, k/ > /ğ, g/ değişimini, /ğ, g/ > [ɣ (>uɣ) ~ uɣ] > [-Ø-] ~ /y/ gelişimi takip etmiştir²². Fonolojik açıdan bakıldığında /ğ, g/ > [ɣ (>uɣ) ~ uɣ] > [-Ø-] ~ /y/ gelişimine neden olan /ğ/ ve /g/ zayıf telaffuzlu seslerdir ve ünlülerin arasında kullanıldıklarında teşekkül noktaları sabit değildir (Serebrennikov & Gadjeva, 2011, s. 49). Birçok alofona ayrılan /ğ/ ve /g/, Eski Türkçe sonrasında önce sızıcılaşmaya (sadece /ğ/ fonemi) sonra ise akıcılaşmaya uğrayarak /y/, [uɣ], [uɣ] ve çift dudak /w/’si gibi alofonlara bölünmüş, fonolojik açıdan saydamlaşma sürecine girmiştir (bk. Serebrennikov & Gadjeva, 2011, ss. 49-57). Bu alofonlar özellikle Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde akıcılaşmaya devam ederek /-y-/’yi ortaya çıkarmıştır. Bahsi geçen ses gelişiminin kelime köküne ait fonemlerde meydana gelen örnekleri de vardır. Nitekim Eski Türkçedeki “soğuk” kelimesinde yer alan iç sesteki /-ğ-/ Türkiye Türkçesinde sızıcılaşarak yumuşak damak ünsüzüne (/uɣ-/) dönüşmüş, kelimenin konuşma dilindeki telaffuzu ise ilk ünlüde ikincil bir uzunluk oluşması suretiyle ünlü çatışmasına neden olmuştur (Ergin, 2008, s. 52; Kılıç & Erdem, 2008, s. 2815). Azerbaycan Türkçesinde bu ses evrimi akıcılaşmaya kadar ulaşmış /-y-/’yi (soyuq) oluşturmuş, /-y-/’leşme sayesinde ünlü çatışmasının oluşumu engellenmiştir. Nitekim bu lehçede kelime içerisinde /-y-/’leşme tekâmülü bazı durumlarda Türkiye Türkçesine göre daha ileridedir: Az. *əyik* “eğik”, Az. *dəyənək* “değnek”, Az. *öyrət* “öğret-“, Az. *əyri* “eğri” vb (bk. Orucov vd., s. 2006).

Bu noktada “Niçin bağlayıcı ses olarak [uɣ, uɣ] değil de /-y-/ tercih edilmiştir?” sorusu önem kazanmaktadır. Çünkü bahsi geçen fonemlerin /-y-/ kadar [uɣ, uɣ] temayülü gösterme olasılığı da vardır. Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerindeki bu durumun sebebi, bu lehçelerin uzun ünlüden kaçınması ve bu nedenle [uɣ, uɣ] seslerinin farklı seslerin arasındaki kullanımında yaşanacak fonetik zorluklardır (bk. Kılıç & Erdem, 2008, ss. 2813-2814). [uɣ, uɣ] seslerinin her konumda bulunamaması²³ ve bu sesin ince ünlü çevresinde /y/’ye dönüşmesi (Kılıç vd., 2008, ss. 2813-2814), [uɣ, uɣ] seslerinin bağlayıcı ses olmak için kullanışsız olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle [uɣ, uɣ], fonemik özelliklerden ziyade alofonik özellikler göstermekte, [-Ø-] de dâhil olmak üzere birçok farklı ses değerini karşılamakta hatta konuşma dilinde ünlü uzamalarına neden olmaktadır (Kılıç & Erdem, 2008, ss. 2813-2814). Nitekim deneysel ortamda

²² /ğ, g/ > [ɣ (>uɣ) ~ uɣ] geçişinin tarihi olarak en önemli tanıklarından biri Eski Türkçede teklik olarak *-ayIn* ~ *-yIn*, çokluk olarak ise *-allŋ* (*-allm*) ~ *-llŋ* (*-llm*) biçimlerinde kullanılan 1. şahıs emir ekidir (bk. Eraslan, 2012, s. 346; Tekin, 2016, s. 165). Bu eklere Oğuz etkisinin yüksek olduğu Harezmi Türkçesinde *-gAyın*, *-gAyIm* (çokluk olarak *-gAllŋ*) biçimlerinde de rastlanabilmektedir (bk. Ercilasun, 2011, s. 399). Yani bölgedeki Oğuzlar, günümüzdeki /-y-/ yardımcı sesinin dayandığı [ɣ (>uɣ) ~ uɣ] aracı fonemlerini ta bu dönemde ünlü çatışmalarını önleyici unsur olarak kullanmış olmalıdır.

²³ Batı Türkçesinde [uɣ, uɣ] sesleri yalnızca bir ünlüden sonra kullanılabilir (Kılıç vd., 2008, ss. 2813-2814).

yapılan bir araştırmada tıpkı yukarıdaki “soğuk” örneğinde gösterildiği gibi [u] sesinin eridiği ve Türkiye Türkçesindeki “ağaç” kelimesinin “a:ç”, “sığır” kelimesinin “sı:r”, “buğu” kelimesinin “bu:” biçiminde sesletildiği ortaya konulmuştur (Kılıç & Erdem, 2008, ss. 2815-2816). Ayrıca Türkiye Türkçesine en yakın lehçe olan Gagavuz Türkçesinde bu alofon, büyük ölçüde yazı dilinde de erimiştir: Gag. *aac* “ağaç”, Gag. *ceer* “ciğer”, Gag. *düün* “düğün” vb (Özkan, 2007, s. 92). Yine bu lehçede kelime sonundaki /k, k/ seslerinin ünsüz uyumuna girdiği durumlarda bile [u, u] kendini korumayı başaramamıştır: Gag. *topraaam* “toprağım”, Gag. *topraan* “toprağın”, Gag. *derneem* “derneğim”, Gag. *derneen* “derneğin” vb (Özkan, 2007, s. 113). Gagavuz Türkçesinde ve diğer lehçelerde [u, u] temayülünün ikincil uzunluklar oluşturacağı böyle bir durumda kök ve ek morfolojisinin birbiriyle kaynaşması kaçınılmazdır. Böylelikle /k, k/ > /g, g/ > [ɣ (>u) ~ u] > [-Ø-] ~ /y/ gelişiminde Batı Oğuz grubu açıkça kök ve eklerin asli şekillerini koruyabilmek için zikredilen bazı istisnalar dışında /-y-/’yi tercih ederken Türkmen Türkçesi [-u-, -u-] eğilimi göstermiştir. Bu durum hâlihazırda asli uzunlukları da koruması bakımından uzun ünlülü yapılara diğer Oğuz lehçelerine göre daha uygun olan Türkmen Türkçesinde kök ve gövdelerle ek ünlülerinin kaynaşması sonucunu doğurmuştur: Trkm. *almaa* “elmaya”, Trkm. *gumraa* (<*gumrı* ~ *a*) “kumruya” vb (bk. Kara, 1998, s. 829). Nitekim kök/gövde ve ek ünlülerinin kaynaşmaması yönünde baskın bir fonolojik eğilim gösteren Türkiye Türkçesinin son yüzyılda [-u-, -u-] > /-Ø-/ gelişiminin ilerlemesinin kaçınılmaz olduğu *-mAK + yönelme veya belirtme hâli eki (gelmeğ+e gibi)* birleşiminin yerine *-mA* mastar ekinin (*gelme+(y)i* gibi) kullanıldığı ek öbeğini tercih etmesi (bk. Yılmaz, 2012, s. 1279), bu lehçenin ünlü kaynaşmasına karşı direncinin açık bir delilidir.

Burada akla gelecek bir diğer mevzu, /g, g/ seslerinin [u, u] seslerine ve bu seslerin ise /y/ yarı ünlüsüne dönüşümünün niçin aracı seslere ihtiyaç duyduğu yani bu fonolojik gelişim sürecinin boyutunun ne olduğudur²⁴. Nitekim /y/’leşme temayülüne ait gelişimin en doğru biçimde tarifi için bu fonolojik sürecin tüm safhalarının aydınlatılması gerekmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Türkçe ile ilgili yapılan fonolojik çalışmalarda [ɣ] ve [u], daha çok aynı fonolojik segmentleri ifade etmek için birbirinin yerine kullanılmaktadır. Ancak, İspanyolca örneğinde de olduğu gibi /g, g/ ile [u, u] sesleri arasında fonolojik süreç ilişkisi bulunan dillerde /g, g/ çözümlenimin oluşturduğu çok daha hassas, nüanslara dayalı ve geniş bir alofon havuzu vardır (bk. Celdrán, 2004, ss. 202-203). Nitekim, Türkçede eriyen ünlüler arasında yapay bir uzunluk oluşturan [Ø:] (Zimmer & Orgun, 1999, s. 155), yumuşak damakta boğumlanan yarı ünlü [u], ötümlü yumuşak damak sızıcısı [ɣ] ve

²⁴ Kılıç tarafından yapılan bir fonolojik analizde Türkiye Türkçesi yazı dilinde [g̃] olarak işaretlenen sesin [a], [ei], [ou], [öü], [u], [j], [w], [ɣ], [:], 0 olmak üzere 11 farklı türevi saptanmıştır (2008, s. 2817).

yuvarlak ünlülerin sızıcı etkisiyle ortaya çıkan [ɣ^w] olmak üzere /ğ/ foneminin kelime içinde çözülmesiyle oluşan dört önemli alofon vardır²⁵. Buna uygun olarak Batı Türkçesinde bağlantı noktalarındaki eklerin giriş sesinde bulunan /ğ/ sesi önce sızıcılaşarak ötümlü yumuşak damak sızıcısı [ɣ] sesine dönüşmüştür. Bunun ardından gelişen akıcılığa eğilimiyle [u], daha sonra ise /y/ sesi ortaya çıkmıştır. Ünlü çatışması olmayan noktalarda ise bu [u] tamamen erimiştir. Buna ek olarak Türkiye Türkçesinde /ğ/'nin gelişimiyle türetilen [ɣ^w], [Ø:], [u] ve aracı [ɣ] alofonları, IPA *baɣ* “bağ”, IPA *tu*: “tuğ”, IPA *baɣa* “bağa” (bk. Kılıç, 1999, ss. 958-960) ve IPA *k^hovuf* ~ *k^hoɣ^wuf* “koğuş”, IPA *eleɣimsaɣma* “eleğimsağma, gökkuşağı” gibi kelimelerde bağlayıcı ses dışı görevlerde de kullanılmaktadır.

Ön damakta boğumlanan /g/ sesinde akıcılığa, /ğ/ sesinden çok daha hızlı gerçekleşmiştir. Çünkü bu sesin akıcılığa sürecinde [ɣ] aracısına ihtiyacı yoktur, bir başka ifadeyle /g/ sesi sızıcılaşmaya ihtiyaç duymadan doğrudan akıcılığa geçmiştir. Nitekim Batı Türkçesinde /g/ sesinin yarılmasıyla ortaya önce [u] ²⁶ sesi çıkmış, bu alofon saydamlaşan ek girişlerinde hiçbir zaman fonemleşmeden kendini tamamen /y/ sesine bırakmış ya da ünlü çatışması olmayan bağlamlarda erimiştir. /g/'den türetilen [u] sesi ²⁷, [Ø:], /v/ ve diğer bir alofon olan [ɣ^w] Türkiye Türkçesinde kelime içi ve sonunda hâlâ kullanılmaktadır. Nitekim erime eğilimiyle saydamlaşan ses öbeklerinde fonolojik aşınma arttıkça açık bir ünlü çatışmasının oluşmaması için sızıcılaşmanın geliştiği görülmektedir. Örneğin daha az kullanıldığı için IPA *siØ:il* “siğil” kelimesinin sesletiminde titreşim seviyesi yüksek bir uzun ünlü gibi hissedilen orta fonem, bu kelimedeki çok daha fazla kullanılan IPA *sivildze* “sivilce” kelimesinde sesletim zorluğunu ortadan kaldırmak için sızıcılaşmıştır²⁸. Ayrıca /g/ sesinin Türkiye Türkçesi ve ağızlarında büyük bir fonolojik çözülmeye maruz kalması bu sesin ağızlara çok şekilli olarak yansımaya neden olmuştur: ET (*eg(i)ri*>) *egri* > TT ve ağz. *eğri* ~ *eyri*, ET *egir*- > TT ve ağz. *eğir*- ~ *eyir*-, ET *egin* “omuz” > TT ve ağz. *eğin* ~ *eyin* “sırt, arka”, ET *egsi*- “eksil-“ > TT ve ağz. *eksil*- ~ *eysil*, ET *egsük* ~ *egzik* ~ *eksük* > TT ve ağz. *eksik* ~ ağz. *eğsi* ~ *eğsik* ~ *eysi* ~ *esi*, ET *tügün* > TT ve ağz. *düğüm* ~ *düyüm*, ET *yigit* > TT ve ağz. *yigit* ~ *yit* ~ *yit* vb. Buna ek olarak /ğ, g/ seslerinin gelişimiyle oluşan sürtünmeli damaksız [ɣ^w] alofonunun dönüşümü Türkiye Türkçesinde ciddi anlamda fonolojik istikrarsızlığa neden olmuştur: *öğün*- ~ *öyün*- ~ *övin*-, *döğ*- ~ *döy*- ~ *döv*-, *oğ*- ~ *ov*- ~ *oğ*- ~ *uv*- (TDK, 1970, s. 26). Nitekim, kelime gövdesi ve sonunda bu denli alofonlaşmanın oluşması kelimelerdeki gramatik

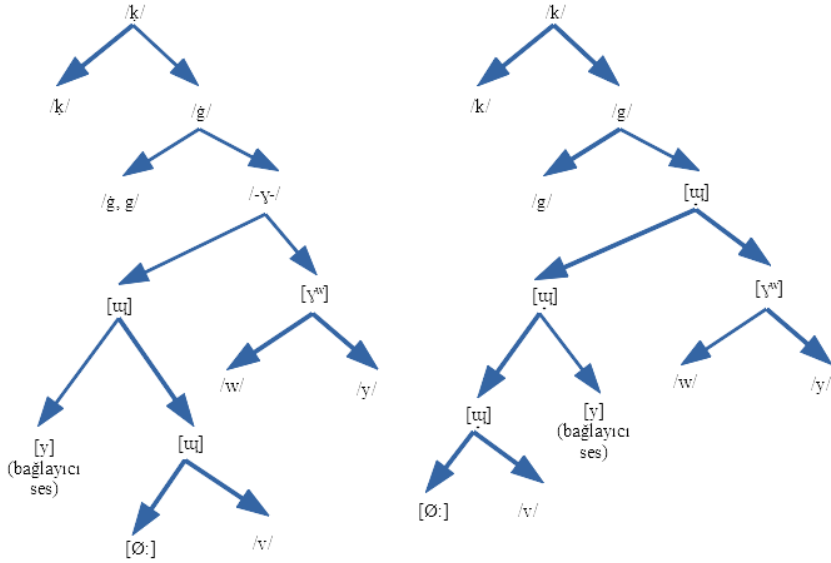
²⁵ Bunların dışında da türevler vardır. Örneğin Anadolu ağızlarında “sığır” kelimesinin “sıvr” biçimi vardır yani yarılmaya ait bir /v/ alofonu mevcuttur.

²⁶ Türkiye Türkçesinde bu ses yumuşak damağın önünde yani orta damakta boğumlanmaktadır (Zimmer & Orgun, 1999, s. 155).

²⁷ IPA *beɣen*- “beğen-“ vb. kelimelerde hâlâ yaşamaktadır.

²⁸ Google arama motorunda yapılan aramada (28.04.2020) “sivilce” kelimesiyle ilgili 4.130.000 sonuç bulunmuşken “siğil” kelimesiyle alakalı 949.000 sonucun var olduğu görülmüştür. Bu durum bahsi geçen kelimeler arasındaki fonetik aşınma farklılığına neden olan kullanım sıklığına işaret etmektedir.

aşınmanın derecesiyle de doğru orantılıdır. Sözelimi tüm eğilimler, dilin en az çaba yasası gereğince bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu nedenle ek girişlerine göre kelime gövdelerindeki /ğ, g/ seslerindeki gelişim, çok daha yavaş ve süreçsel olarak izlenebilir durumdadır. Konuyu özetlemesi bakımından /k, k/ seslerinin yarı ünlü değerindeki bağlayıcı /-y-/ sesine kadar ulaşan fonemik yarıлма şeması aşağıdaki gibidir:

Şema 1. /k, k/ Seslerinin Yarı Ünlü Bağlayıcı Sese Kadar Ulaşan Fonemik Yarıлма Şeması

Sonuç olarak Eski Türkçe sonrasında /-y-/'nin özellikle bugünkü Batı Türkçesinde bağlayıcı ses olarak yayılması, yönelme hâli ekinin girişinde bulunan /ğ, g/ seslerinin (Buna -GAn, -GAlI, -GInÇA gibi ekler de dâhil edilebilir.) diğer yapılarla bulaşması ile ilişkilendirilmelidir²⁹. Tam bu noktada cevap bulması gereken soru, “ek başında meydana gelen bir ses değişiminin salt bir ses değişikliği olarak kalmayıp umumi bir bağlayıcı ses olarak genişleyebilmesinin sebebinin ne olduğu”dur.

²⁹ Erdal, patlamalı damak ünsüzlerinin bu tarz bir gelişme göstermiş olabileceğini ve +(y)A (< +gA, yönelme hâli eki), -(y)An (< -gAn, sıfat-fiil eki), -(y)AlI ve -(y)InçA (< -gAlI ve -gInÇA, zarf-fiil ekleri), -(y)AsIn, (y)ArAk, -(y)AcAg ve istek kipi eki -(y)A morfeplerindeki bağlayıcı /-y-/ sesinin /ğ, g/'nin gelişiminin bir ürünü olabileceğini söylemektedir (2013, s. 270). Daha önce de aktarıldığı gibi araştırmacı girişinde bağlayıcı /-y-/ sesi bulunan diğer eklerin bu /-y-/ sesini dil içi yapılardan değil, Batı İrani dillerden örneksediğini savunmuştur (2013, ss. 269-271).

2.2.3. /-y-/’nin Ünlü Çatışması Bulunan Yapılara Yayılması ve Ana Bağlayıcı Segment Olarak Umumileşmesi

Bu çalışmada daha önce bahsedildiği gibi giriş sesi patlamalı damak ünsüzlerinden gelişen eklerin Batı Oğuz lehçelerindeki alomorflarında bağlayıcı yarı ünlü olarak kullanılan /-y-/’nin, aslında bu ekteki eriyen/gelişen sesi koruyan/ödünleyen bir fonemdir. Ancak Türkçede ek girişlerindeki /k, k, ğ, g/ seslerinin ekleşme esnasında ünlü çatışması olmayan kullanımlarda eriyip ünlü çatışması olan yerlerde ise /-y-/ koruyucusuyla ortaya çıkması, /-y-/’nin eke ait bir ses olarak değil bağlayıcı bir fonem olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bu durum /-y-/’nin koruyucu olarak ortaya çıktığı yapılar da dâhil olmak üzere genel bir bağlayıcı yarı ünlü olarak yayılmasını sağlamıştır.

Erdal, Eski Türkçede giriş sesinde patlamalı damak ünsüzü barındıran eklerdeki ses olaylarının neden olduğu bir /-y-/ sesinin varlığını kabul etmekte, ancak bu /-y-/’nin işlevsel genişlemesini kabul etmemektedir (2013, s. 270). Ona göre Türkçedeki /-y-/’nin genel bir bağlayıcı olarak tüm yapılarla yayılması, Türkçe dışı unsurların etkisiyle açıklanabilir. Araştırmacı bu görüşünü Eski Türkçedeki $-(X)\text{ş}$ vb. eklerde de meydana geldiğini belirttiği analogik ödünclemelere dayandırmaktadır. Erdal’ın üzerinde durduğu $-(X)\text{ş}$ eki tıpkı $-(X)p$ gibi³⁰ Oğuz grubunda bağlayıcı ünlüyü kendi bünyesine alarak dondurmıştır (Tolkun, 2018, ss. 307-309; Korkmaz, 2009, s. 28)³¹. Diğer lehçelerde ise açık hece tabanlarıyla kurduğu bağlantı, büyük ölçüde Eski Türkçedeki gibidir (bk. Tolkun, 2018, ss. 299-319). Nitekim Erdal, $-(X)\text{ş}$ ekinin Batı İrani dillerin tesiriyle Oğuz grubunda $-(y)X\text{ş}$ hâline geldiğini ve bunun diğer ünlü çatışmasının yaşandığı yerlerde de bir temayül olarak yaygınlaştığını savunmaktadır³². Ona göre bu ekin Azerbaycan ve

³⁰ Günümüzde $-(X)p$ ekinin kullanım şekli Oğuz grubu lehçeleri haricinde büyük ölçüde korunmuştur (bk. Yüceol-Özezen, 2018, ss. 88-89). Örneğin Kazak Türkçesinde bu zarf-fiil eki, ünlü ile biten fiillere tıpkı Eski Türkçedeki gibi $-(X)p$ şeklinde eklenebilmektedir: de-p “diye, diyip” vb (bk. Balci, 2016, s. 234). Oğuz grubunda bu ek ünlü ya da ünsüz ile biten fiil tabanlarına gelirken her iki durumda da kendisinden önce bir ünlü almaktadır. Türkmen Türkçesi açık hece tabanlarıyla ekleşme sırasında bağlantı noktasında ikincil bir uzunluk oluşturarak fonotaktik uyumu sağlamakta, bağlayıcı /-y-/ sesine ihtiyaç duymamaktadır (Türkmen, 2017, ss. 608-609). Türkiye ve Azerbaycan Türkçeleri ise bu durumda, arada bağlayıcı /-y-/ foneminden yararlanmaktadır.

³¹ “Ek, Eski Anadolu Türkçesi sahasında günümüz Oğuz gruplarında görüldüğü gibi kendisinden önceki yardımcı ünlüyü bünyesine alarak kullanılmaya başlar: $-(X)\text{ş} > -(y)X\text{ş}$. Ancak yine de bu sahada tanış, biliş, oynaş gibi kelimelerde arkaik biçimler bulunmaktadır (Tolkun, 2018, s. 306)”.

³² Banguoğlu ve Erdal, bu iki ekin Türkiye ve Azerbaycan Türkçesindeki kullanımlarında donuk hâlde bulunan ünlünün yardımcı ses olmadığını düşünmektedir. Nitekim

Türkiye Türkçesindeki kullanımlarında bağlantı noktalarında oluşan /-y-/, Farsçadaki “ārāyiş, ālāyiş, āsāyiş, nümāyiş” gibi kelimelerden bulaşma yoluyla gelişmiştir (1998, s. 65; 2013, s. 269)³³. Yani araştırmacı, Türkiye Türkçesindeki *-(y)Xp*, *-(y)Xş*, *-(y)AyIm*, *-(y)Allm*, *-(y)In* ve belirtme hâli ekinin bağlantılarında görülen /-y-/'nin eklerin ilk sesinde bulunan /k, k, ğ, ğ/ giriş sesinde meydana gelen dil içi fonolojik gelişimin bir ürünü olmadığını düşünmektedir. O, art zamanlı olarak /k, k, g, g/ giriş sesi barındırmayan eklerin girişinde ortaya çıkan /-y-/'nin ancak Fars coğrafyasının etkisiyle açıklanabileceği kanaatindedir (2013, ss. 270-271). Erdal'a göre Orta Doğu dillerinin hiçbiri ek girişindeki ünlüyü açık hece tabanlarıyla kaynaştırmadığı gibi bu diller, bahsi geçen durumlarda - Farsçadaki /-y-/ örneğinde olduğu gibi- bağlayıcı seslerden yararlanmaktadır (2013, s. 270).

Erdal'ın iddia ettiği gibi diller arasında gerek söz varlığına gerekse analogiye dayalı benzerliklerin olması gayet normaldir. Ancak bizim görüşümüz, eklemeli bir dil olan ve hâliyle kök/gövde-ek ilişkilerinin bükümlü-eklemeli Farsçadan daha yoğun olduğu Türkçenin özellikle de ek girişlerindeki patlamalı damak ünsüzlerini eritmeye meyilli Oğuz grubunun ünlü çatışmasını gidermek için İrani dillerin yoğun tesirine ihtiyaç duymadığı yönündedir. Bunu şu dört neden izah etmektedir:

i. Sadece Türkçede değil Altay dil ailesine mensup diğer dillerde de /-y-/ fonemi, bağlayıcı ses olarak kullanılabilir. Ayrıca bu ses dillerin %85'inde yarı ünlü görevini üstlenmektedir (Ladefoged & Maddieson, 1996, s. 322). Altay dillerine bakıldığında /-y-/, Eski Moğolcada *+a*, *+e* biçimindeki yönelme hâlienden önce gelerek ünlü çatışmasını önleyen sestir (bk. Gabain, 2007, s. 63). Moğol yazı dilinde ünsüzlerle sona eren kelimelere (/n/ hariç) ilgi hâli eki *+un*, *+ün* biçiminde bağlanmakta, bu ek açık hece tabanlarında ise *+yin* biçiminde kullanılmaktadır: *em+ün* “ilacın”, *aķa+yin* “ağabeyin” gibi (Poppe, 2016, s. 103). Benzer bir durum belirtme hâli ekinde de yaşanmakta, ünsüzle biten

Banguoğlu, Türkçede *bağlama selsisi* ya da *yardımcı selsi* diye bir durumun söz konusu olmadığını belirtmekte, Türkolojideki bağlayıcı ünlüleri tayin etmede kullanılan ölçütlerin hatalı olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu ölçütlerdeki yanlışlık, Eski Türkçedeki *-Xp* ve *-Xş* eklerinin çağdaş lehçelerdeki durumunun yorumlanmasında da sorunlara neden olmaktadır (2011, s. 75). Nitekim Banguoğlu'na göre Eski Türkçede *-(X)p* ve *-(X)ş* ekleri, ünlü tabanlarıyla bağlandığında ünlü erimesine uğramakta, böylelikle bağlayıcı ünlü veya ünsüze ihtiyaç duymamaktadır.

³³ Araştırmacı /-y-/'nin Türkçedeki genişlemesini Farsçada “bahşış, cüşiş, serzeniş, sipāriş, ālāyiş, nümāyiş, āsāyiş, sitayiş” gibi kelimelerde kullanılan *-(y)is* ekiyle ilişkilendirmekte ve bu durumu şu şekilde izah etmektedir (1998, s. 65): “Farsçada da tıpkı Oğuz lehçelerinde olduğu gibi ünlülerle biten köklerden sonra ekin girişine türeme bir /y/ sesi ilave edilmektedir. Güneybatı (yani Oğuz) Türkçesinde (yani Türkçenin yalnızca bu grubunda), diğer bir yandan ise Farsçada arada türeyen /y/'nin bu denli yaygınlık göstermesi tesadüf olamaz.”

kelimelere +i biçiminde eklenen bu ek açık tabanlara +yi biçiminde bağlanmaktadır: *nökör+i* “arkadaşı”, *ağa+yi* “ağabeyi” gibi (Poppe, 2016, ss. 104-105; Suihkonen vd., 2012, s. 205). Yine Tunguz dilinde partitif görevindeki +(y)a ekinde de /-y-/’nin bağlayıcı ses görevinde kullanıldığı görülmektedir (Suihkonen vd., 2012, s. 205).

ii. Erdal’ın kendisinin de kabul ettiği gibi Türkçede /k, k, ğ, g/ seslerini giriş sesinde barındıran eklerin bu giriş seslerini saydamlaştırmasıyla oluşan ve bağlantı noktalarında görülen bir /-y-/ sesi vardır (2013, s. 270). Bize göre Batı Türkçesinde bu tarz bir gelişim dururken /-y-/’nin bağlayıcı yarı ünlü olarak genişlemesini izah etmek için başka bir dille kurulan etkileşimi başat faktör olarak görmek makul değildir.

iii. Özbek coğrafyası ile çok yakın bağları bulunan ve Farsça ile birlikte Güneybatı İrani diller arasında yer alan Tacikçede de ünlü çatışmalarını önlemek için /-y-/’den yararlanılmaktadır (Windfuhr & Perry, 2009, ss. 2, 429)³⁴. Tacikçenin en çok etkileştiği lehçelerden olan ve hatta bazı İrani son eklerin işlek olarak kullanılabildiği Özbek Türkçesinde -(X)ş, -(X)p gibi ünlü ile başlayan ekler birkaç istisna hariç hâlâ Eski Türkçedeki gibi bağlayıcı /-y-/ sesine ihtiyaç duymadan kullanılmaktadır: *o’xshash* “benzer”, *yig’lash* “ağlama, ağlayış”, *uxlab* “uyuyup” (Tolkun, 2018, s. 309; Şahin, 2016, s. 191). Oysaki Türkiye Türkçesinde gramatik açıdan işlek şekilde kullanılan Farsça ek neredeyse yok gibidir. Var olan +*dan* vb. Farsça ekler kelimelerde donuk vaziyettedir: “cüzdan, şamdan” vb. İrani dillerden bu denli etkilenen Özbek Türkçesinin bile -(X)ş, -(X)p vb. eklerin kullanımı hususunda Batı İrani dillerden etkilenmediği bir durumda bu analogiyi Oğuz grubuna tatbik etmemek gerekir. Kaldı ki Farsçadaki bağlayıcı /-y-/ sesinin Türkçe için bir analogik kaynak olabilmesi için /-y-/’yi yaygın olarak kullanan Anadolu halkının da en azından Farsçanın kök/gövde-ek ilişkilerine hâkim olması gerekir. Sözelimi Far. *nümā* “gözüken, gösteren” kelimesinin -(y)iş ekiyle genişleyerek Türkçede de kullanılan *nümāyiş* “gösteri” şekline dönüşmesi, halk tabakalarının bildiği ve dolayısıyla etkilendiği bir durum değildir. Halk bu kelimeleri bir bütün olarak algılamıştır. Nitekim “nümāyiş, āsāyiş” gibi kelimeler, Türkiye Türkleri arasında yaygınlaşmakla birlikte bu kelimelerin türediği köklerin halk nazarında kullanımı yok denecek kadar azdır.

³⁴ Tacikçede ünlü çatışmasını önleyen /-y-/ birçok ünlü çiftinde yumuşak bir geçiş sağlaması ve Rus imlasının etkisiyle tutarlı bir yazıma sahip değildir. Bu nedenle daha ziyade yazı dilinde gösterilmemektedir (Perry, 2005, ss. 22-23, 195). Nitekim Tacikçedeki *nümāyiş* vb. kelimelerin imlada /-y-/ kullanılmadan yazılması yanıltıcıdır, bu dilde /-aa-/ öbeği dışında iki ünlünün yan yana gelmesi durumunda söyleyişte /-y-/ yarı ünlüsünden yararlanır (Perry, 2005, ss. 22-23). Bununla birlikte eklendiği kelimelere “onun” anlamı katan +(y)aş eki örneğinde olduğu gibi yarı ünlünün yazı dilinde gösterildiği örnekler de mevcuttur: Tac. *zomuyāş* “onun dizi” vb (Perry, 2005, s. 113).

Aynı zamanda bahsi geçen Farsça kelimelerin çoğu, Anadolu Türkleri gibi 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar kırsalda yaşayan bir tarım toplumu tarafından kısıtlı miktarda kullanılmış kültür kelimeleridir.³⁵

vi. Türkçe ihtiyaç duyulduğunda ses eklemelerini ve fonotaktik erimleri sistematik olarak gerçekleştirebilen keşif özelliği canlı bir dildir (bk. Karabulut, 2019, s. 946). Öncelikle Türkiye Türkçesindeki /-y-/’leşme temayülü, Farsçadan daha kısıtlı değildir. Türkiye Türkçesi, Farsçadan aldığı ve biri uzun olmak şartıyla iki ünlü arasında akıcı ya da gırtlaksız fonemler bulunduran birçok kelimeye kaynak dilde olmayan /-y-/ sesini kelimeye ekleyerek ünlülerin baskın ses değerinin neden olduğu çatışmayı gidermiştir: Far. *bī-hūde* > TT *beyhude*, Far. *bī-namāz* > TT *beynamaz*, Far. *penīr* > TT *peynir* vb. Bazen de bunun tam zıddı şekilde Farsça kelimelerde bulunan kendi fonolojisine uymayan /-y-/ seslerini eritmiştir: Far. *rāziyyāne* > TT *rezene* (Karaca, 2012, s. 2069).

Kısacası, Türkçenin /-y-/ gibi *kayıcı* (*glide*) özellik gösteren ve evrensel olarak ünlü çatışmalarını önlemeye en uygun sesi, bir başka dilden etkilenerek geliştirmesine fonotaktik açıdan ihtiyaç yoktur. /-y-/’nin umumileşmesi Türkçenin kendi dil dinamiklerinin bir ürünüdür. Nitekim bu gelişimin köklerini Oğuz grubunda genel olarak erime temayülünde olan söz sonu ve ek girişindeki patlamalı damak ünsüzlerinin fonemik yarılmaya uğraması ve daha sonra buradan türetilen seslerin dildeki diğer şekillere yayılması biçiminde okumak daha makuldür³⁶. Türkiye Türkçesi bu ses gelişimini yeri geldiğinde Farsçadan ödünçlediği kelimelere dahi uygulamıştır: Far. *legleg* > TT *leylek* vb. Bu örnekte sabit formanta sahip /-l-/ akıcısı nedeniyle son ses özelliği gösteren kelime içi /-g-/ sesinin Türkçede /-y-/’ye dönüştürüldüğü görülmektedir.

2.2.4. /k, k/ > /ğ, g/ > [ɣ (>uɣ) ~ uɣ] > [-Ø-] ~ /y/ Değişiminin Batı Oğuz Lehçeleri Dışındaki Gelişimi

/k, k/ > /ğ, g/ > [ɣ (>uɣ) ~ uɣ] > [-Ø-] ~ /y/ gelişimi Batı Oğuz lehçeleri için karakteristik bir özellik olsa da bu gelişim yalnızca bu lehçelerle sınırlı değildir.

³⁵ Anadolu halkının büyük yığınlar hâlinde şehirlere göç edip kültür hayatının tam anlamıyla bir parçası olmaya başlaması 1950’den sonraya denk gelir (bk. Sevinç vd., 2018, s. 71). Bu durumda bu etkinin Azerbaycan sahası üzerinden Anadolu’da genişlediği düşünülebilir. Ancak bizce bu da doğru bir çıkarım değildir. Böyle bir durumun olması durumunda Azerbaycan sahasında bağlantı noktalarında Anadolu’ya nazaran çok daha yoğun bir /-y-/’leşme olması beklenir. Bunun aksine Anadolu sahasında belirtme hâli ekinde /-y-/ bağlayıcı sesi kullanılırken Azerbaycan sahasında ünlü ile biten kelime tabanlarından sonra oluşacak çatışmayı /-n-/ sesi önlemektedir (Kartalhoğlu ve Yıldırım, 2007, s. 195).

³⁶ Erdal, patlamalı damak seslerinin gelişimi sonucunda oluşan /-y-/’yi kabul etmekle birlikte, bu tarz bir giriş ünsüzü barındırmayan eklerdeki /-y-/’yi Batı İrani dillerin Türkçe üzerindeki etkisine bağlamaktadır.

Bugün Çin sınırları içinde konuşulan bir Oğuz lehçesi olan Salar Türkçesinde de aynı gelişimin varlığından söz edilmektedir (Dwyer, 2007, s. 63). Yine tarihî olarak Karahanlı Türkçesinde iç ses ve son sesteki /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin daha 11. yüzyılda /-y-/’ye dönüşebildiği bilinmektedir. Örnek olarak Eski Türkçede “eşgek” olarak rastlanılan kelimenin (Gülensoy, 2011, s. 343) Karahanlı Türkçesinde “eşyek” biçiminin de bulunduğu görülmektedir (Hacıeminoğlu, 2013, s. 6). Ayrıca Sevortyan’a göre özellikle ön damaksıl /g/ sesi yalnızca Batı Türkçesinde değil önemli derecede Kıpçak, bundan başka Hakas ve Tuva Türkçelerinde de /y/’ye dönüşme eğilimindedir (1968, s. 104)³⁷. Aslında /k, k/ > /ğ, g/ > [ɣ (>u) ~ u] > [-Ø-] ~ /y/ Türk lehçelerinin tamamına yakınında hızlı ya da yavaş ilerleyen bir süreçtir. Ancak bu sürecin özellikle Kıpçak grubunda sekteye uğramasının sebebi, bu lehçelerdeki sızıcılaşma temayülünün yoğunluğudur. Örneğin Kazak Türkçesinde yönelme hâli ekine +ka, +ke biçimlerinde rastlanabilirken aynı ek, bazı durumlarda +ya, +ge biçimindedir (Tamir, 2007, s. 453) yani ekin giriş sesi, ötümlüleşmiş ya da sızıcılaşmıştır. Kırgız Türkçesinde de iç seste kalan /ğ/ ve /g/’nin herhangi bir akıcılaşma eğilimine girmeden sızıcılaşma sürecini takip ettiği ve sızıcılaşma sayesinde bağlantı konumundaki fonotaktik uyumun sağlandığı örnekler vardır. Nitekim Kırgız Türkçesinde “Eski Türkçede iç seste bulunan /g/ ve /ğ/ ünsüzleri, önce sızıcılaşarak /w/’ye döner; daha sonra /w/ erir. /w/’nin erimesi sonucunda uzun ünlü oluşur” (Kasapoğlu-Çengel, 2007, s. 498). /g/ ve /ğ/ ünsüzleri Kırgız Türkçesinde dönüşürken son ses ünlüsünü de eritir. Böylece eriyen ünsüz, son ses durumunda kaldığı ve kendinden önceki ünlünün fonemik hususiyetleri ile uyumlu hâle geldiği için yardımcı bir ünsüze ihtiyaç kalmaz: *biregü* > *biröw* > *birö* “biri” gibi (Kasapoğlu-Çengel, 2007, s. 498).

Bu kullanımların dışında lehçeler arasındaki ilişki sebebiyle meydana çıkan ikincil bir /-y-/ daha vardır. Örneğin, Tatar ve Özbek Türkçelerindeki -AçAK gelecek zaman ekinin ünlüyle biten fiillerle kullanımı sırasında araya bir /-y-/ sesi girmektedir: Tat. *söyleyecek-mén* “söyleyeceğim” (Öner, 2013, s. 169), Özb. *o’qiyajak* “okuyacak” (Sjoberg, 1963, s. 104). Bu gelecek zaman eki, Oğuz lehçelerinin Tatar ve Özbek Türkçeleri üzerindeki etkisiyle gelişmiş olmalıdır (Öner, 2013, s. 169; Tolkun, 2009, s. 36). Ayrıca Türk lehçelerinde Eski Türkçe sonrasında gelişen ekleşmeler/gramerleşmeler nedeniyle oluşan ve ünlü çatışmalarını gideren bir /-y-/ bağlayıcısı daha vardır. Örneğin Eski Türkçede “ok/ök” olarak rastlanılan pekiştirme edatının Özbek Türkçesinde eklediği ve ünlü tabanlarıyla bağlandığı noktalarda +yok biçiminde kullanıldığı görülmektedir: *hammayoq* “hepsi, hepsi birden” (Sağır, 2018, s. 277).

³⁷ Özellikle yuvarlak ünlülerden sonra gelen ön damaksıl /g/ ünsüzünün Batı Türkçesinde /g/>/y/ akıcılaşmasına uğradığını aktaran Sevortyan, bu gelişimin yanında /g/>/w/ şeklinde oluşan sızıcılaşmanın özellikle Türkmen Türkçesindeki bazı kelimelerin bitiş sesinde kendini gösterdiğini belirtmektedir (1968, s. 104).

Sonuç

Türkçede bağlantı konumlarında kullanılan /-y-/ foneminin fonemik tarihi hususunda şu tespitlere ulaşılmıştır:

1. /-y-/, Eski Türkçeden beri Türk lehçelerinde kullanılmakta olan bir bağlayıcı ünsüzdür.

2. Batı Türkçesinde, /-y-/ ünsüzünün genel bir yardımcı ses olmasına neden olan süreç, Eski Türkçeye dayanmaktadır. Hâlihazırda eklerin giriş seslerindeki /k/, k/ ünsüzlerinin kendilerinden önce /r/ ve /l/ gibi akıcı ünsüzlerle ulanması sonucunda Eski Türkçede başlayan /k/, k/ > /ğ, g/ ötümlüleşme süreci, Batı Türkçesinde daha da hızlanmıştır. Batı Türkçesinde ek başlarındaki /ğ, g/ sesleri eriyerek ses uyumsuzluğu yaşanmayan noktalarda [-Ø-] türevini oluştururken bu sesler iki ünlünün çatıştığı durumlarda /-y-/ türeviyle sesletilmiştir. İki ünlünün çatıştığı durumlarda kullanılan bu /-y-/ türevi, zamanla genelleşerek diğer ses uyumsuzluğu yaşanan yapılara da bulaşmıştır. Çünkü Türkçede ek girişlerindeki /k/, k, ğ, g/ seslerinin ekleşme esnasında ünlü çatışması olmayan kullanımlarda eriyip ünlü çatışması olan yerlerde ise /-y-/ koruyucusuyla ortaya çıkması, /-y-/'nin koruyuculuk vasfını kaybederek eke ait bir ses olarak değil bir bağlayıcı ünsüz olarak algılanmasına sebep olmuştur. Böylelikle /-y-/, ünlü çatışmasının yaşandığı hemen hemen tüm yapılarda genelleşmiştir. /-y-/'nin daha Eski Türkçede ses uyumsuzluklarını önleme amacıyla kullanılması, akıcılaşma eğilimiyle oluşan /-y-/'nin tüm diğer yapılara yayılmasını kolaylaştıran bir diğer faktördür.

3. Ek girişlerindeki /k/, k, ğ, g/ fonemlerinde meydana gelen ve Türkiye Türkçesindeki bağlayıcı yarı ünlünün ortaya çıkışını sağlayan fonolojik kronoloji /k/, k/ > /ğ, g/ > [ɣ (>u) ~ u] > [-Ø-] ~ /y/ biçimindedir. Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinde gelişimin [-ɣ-, -u-, -u-] değil /-y-/ biçiminde şekillenmesinin sebebi, bu lehçelerin uzun ünlüden kaçınması ve bu nedenle [-ɣ-, -u-, -u-] seslerinin farklı fonemlerin arasında oluşturacağı fonetik zorluklardır. Nitekim Batı Türkçesinde [-u-, -u-] sesleri yalnızca bir ünlüden sonra kullanılabilir. [-u-, -u-] seslerinin her konumda bulunamaması, ünlü çevresinde /y/'ye dönüşmesi, ikincil uzunluklara ve ünlü çatışmasına sebep olması, bu sesin bağlayıcı ses olmak için kullanışsız olduğunu göstermektedir. Nitekim asli uzunlukları da koruması bakımından uzun ünlülü yapılara diğer Oğuz lehçelerine göre daha uygun olan Türkmen Türkçesinde [-u-, -u-] tercih edilmiş, bu durum bu lehçede kök ve ek ünlülerinin kaynaşmasına neden olmuştur.

4. Bağlayıcı /-y-/ sesinin umumileşmesi, Türkçenin kendi iç dinamikleri vasıtasıyla yani keşif yoluyla ortaya çıkan bir gelişimdir. Yani bu yayılma ve umumileşme, yabancı dillerin etkisiyle gelişmemiştir. Haddizatında Altay dil ailesine ait birçok dilde /-y-/ tıpkı Türkçe gibi bağlayıcı ses olarak kullanılmaktadır. Kaldı ki fonolojik olarak /-y-/, yarı ünlü olması ve her konumda

istikrarlı bir formant yapısına sahip olması yönüyle Türkçe için bağlayıcı ses olmaya en müsait fonemdir.

5. Türkçede başta /y/, [ğ] ([uɣ ~ u]), /h/ ve /v/ olmak üzere birçok yerlileştirici ünsüz/yarı ünlü vardır. Bunun dışında /k, m, n, r/ gibi bazı ünsüzler de benzeşme, basınç tasarrufu, fonetik aşınma vb. fonolojik durumlar neticesinde yerlileştirici ünsüz durumuna gelebilmektedir. Ayrıca Türkçe bazı durumlarda yabancı kökenli kelimelerdeki çift ünsüzlerin telaffuzunda yerlileştirici iç ünlüler türetmektedir.

Kısaltmalar

akt.	aktaran
Alt.	Altay Türkçesi
Ar.	Arapça
bk.	bakınız
Çin.	Çince
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
ET	Eski Türkçe
EUT	Eski Uygur Türkçesi
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
IPA	Uluslararası Fonetik Alfabe
İng.	İngilizce
Kaz.	Kazak Türkçesi
Kor.	Korece
Özb.	Özbek Türkçesi
Tac.	Tacikçe
Tat.	Tatar Türkçesi
TT	Türkiye Türkçesi
TT ve ağız.	Türkiye Türkçesi ve ağızları

Kaynakça

- Adalı, O. (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akalın, Ş. H. vd. (2011). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D., Atabay, N. ve Özel, S. (1978). *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi*. Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Altun, H. O. (2012). Türkiye Türkçesindeki Arapça Alıntı Kelimelerde Ünlü Uyumsuzlukları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 32, 55-71.
- Ata, A. (2011). *Orhun Türkçesi* (G. Gülsevin ve M. M. Tulum, Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Balci, O. (2014). Kazak ve Kırgız Türkçelerinde İstek Ekleri, İşlevleri ve İstek İşlevli Diğer Kipler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 52, 51-84.

- Balci, O. (2016). Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Örnekleriyle Zarf-Fiil Eklerinin Edat Türetme İşlevi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(39), 229-244.
- Bang, W. (1917). *Vom Köktürkischen zum Osmanischen. Vorarbeiten zu Einer Vergleichenden Grammatik des Türkischen: Über das Türkische Interrogativpronomen* (C. 1). Akademie der Wissenschaften.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Beel, R. ve Felder, J. (2013). Phonological Adaptations of English Loanwords in Turkish. *Proceedings of the Big South Undergraduate Research Symposium* içinde (ss. 1-8).
- Bilgin, M. (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Buran, A. (1996). *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Caldwell, R. (1913). *A Comparative Grammar of the Dravidian Or South-Indian Family of Languages*. London: AES.
- Coşgun-Ögeyik, M. (2008). Türkçe’de Sesbilim Betimlemesi ve Dil Öğretiminde Kullanımı için Bir Örnek Çalışma: Jaklin Kornfilt, Turkish. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 39-57.
- Coşkun, M. V. (2011). Standart Türkçede Ses Olaylarının Sebep-Sonuç İlişkisi Çerçevesinde Yeniden Sınıflandırılması. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* içinde (C. 1, ss. 347-368). Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Çotuksöken, Y. (2001). *Uygulamalı Türk Dili*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Doerfer, G. (2012). Sekiz Halaçça Atasözü (S. Tulu, Çev.). *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 25-32.
- Dursunoğlu, H. (2006). Türkiye Türkçesinde Konuşma Dili ile Yazı Dili Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30, 1-21.
- Dursunoğlu, H. (2011). Türkiye Türkçesindeki Arapça Sözcükler ve Bu Sözcüklerdeki Ses Olayları. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* içinde (C. 1, ss. 517-528). Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Dwyer, A. (2007). *Salar: A Study in Inner Asian Language Contact Processes Part I: Phonology*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Eker, S. (2006). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- England, N. (1983). *A Grammar of Mam, a Mayan Language*. Texas: University of Texas Press.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2000). Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2000/2, 219-225.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1998). On the Verbal Noun in -(y)Iş. *Doğan Aksan Armağanı* içinde (ss. 53-68). Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Erdal, M. (2013). Oğuz Türkçesinde ve Batı İrani Dillerde Öndamaksıl Ekleşme Ünsüzü (M. Salan, Çev.). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 12, 259-260.

- Erdem, İ. (2014). Konuşma Dili Açısından Arapça ve Farsça Alıntı Kelimelerin Bugünkü Durumu. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1, 92-100.
- Ergin, M. (2008). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1997). Türkçede Bağlayıcı (Yardımcı) Ses Konusu Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7, 1-5.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hall, N. (2011). The Blackwell Companion to Phonology. *Blackwell Companions to Literature and Culture V* içinde (ss. 1576-1596). West Sussex.
- Hatipoğlu, V. (1969). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Jabur, E. (2019). Infants Learning Phonotactic Patterns. *International Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 9, 210-215.
- Kara, M. (1998). Türkmen Türkçesinde Ünlüler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6, 824-837.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karabulut, F. (2019). Türk Dilinde Yardımcı Ses Tartışmalarına Fonem Kuramı Bağlamında Bir Yaklaşım: Fonemik Yarıma ve Fonemik Birleşme Temelinde /y/ ve /n/ İkiliği. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (ss. 941-961).
- Karaca, V. İ. (2012). Türkiye Türkçesindeki Alıntı Sözcüklerde Görülen Ses Olayları Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies*, 7/4, 2059-2090.
- Karademir, F. (2011). Eş Zamanlı Bakışla Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ünsüzler. *Turkish Studies*, 6/2, 561-598.
- Karaörs, M. (2005). Ders Kitaplarındaki Yardımcı Seslerle İlgili Bilgi Yanlıları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/2, 27-36.
- Kartallıoğlu, Y. ve Yıldırım, H. (2007). Azerbaycan Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde (171-230). Ankara: Akçağ.
- Kasapoğlu-Çengel, H. (2007). Kırgız Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde (ss. 481-542). Ankara: Akçağ.
- Kılıç, E. (2018). *Ana Türkçedeki Fonemik Yarılmaların Eski Türkçedeki Yardımcı Seslerin Oluşumundaki Etkisi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Kılıç, M. Â. (1999). Türkçede "Ğ" Sorunu. *Türk Dili* içinde (ss. 958-960). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kılıç, M. Â. ve Erdem, M. (2008). Türkiye Türkçesindeki 'Yumuşak G' Ünsüzünün Fonetik Analizi. *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* içinde (ss. 2809-2826). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kılıç, M. ve Kılıç, M. Â. (2012). Türkçeye Yabancı Dillerden Geçen Kelimelerde Algısal Ünlü Türemesi. *7. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (24-28 Eylül 2012)* içinde (ss. 1-7). Ankara.
- Kim, K. ve Kochetov, A. (2011). Phonology and Phonetics of Epenthetic Vowels in Loanwords: Experimental Evidence from Korean. *Lingua*, 121, 511-532.

- Koç, N. (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kotwicz, W. (1936). Les Pronoms Dans les Langues Altaïques. *Prace Komisji Orientalistycznej Polskiej Akademji Umiejętności*. Krakow.
- Krahmalkov, C. (2001). *A Phoenician-Punic Grammar*. Leiden: Brill.
- Ladefoged, P. ve Maddieson, I. (1996). *The Sounds of the World's Languages*. Cambridge: Blackwell.
- Morley, R. (2018). Is Phonological Consonant Epenthesis Possible? A Series of Artificial Grammar Learning Experiments. *Phonology*, 35, 649-688.
- Orucov, Ə., Abdullayev, B. ve Rəhimzadə, N. (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti* (C. 1-3). Bakı: Şərk-Qərb.
- Önem, E. (2016). A Contrastive Analysis of English and Turkish Plural Markers. *International Journal of English Linguistics*, 6, 112-118.
- Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özkan, N. (2007). Gagavuz Türkçesi. A. B. Ercilasun, (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde (ss. 81-170). Ankara: Akçağ.
- Öztekten, Ö. (2008). Türkiye Türkçesinde Yardımcı Sesin Ekleşmesi. *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı* içinde (ss. 1-6). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Perry, J. (2005). *A Tajik Persian Reference Grammar*. Leiden: Brill.
- Poppe, N. (1925). Türkisch-Tschuwassische Vergleichende Studien. *Islamica I*, 1(4), 409-427. Leipzig.
- Poppe, N. (2016). *Moğol Yazı Dilinin Grameri* (G. Karaağaç, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Sağır, B. (2018). Özbek Türkçesindeki -Âk/-Yâk Enklitiği Üzerine. *Yeni Türkiye Türk Dili Özel Sayısı I -Türk Dili Konuşan Ülkeler Kurultayı Bildiriler Kitabı*, 99, 267-276.
- Sevortyan, E. V. (1968). Fiilden Fiil Yapması Eki ve Bununla İlgili Fonetik Sorunlar. *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler* içinde (ss. 101-107). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Sjoberg, A. (1963). Uzbek Structural Grammar. *Uralic and Altaic Series*, 18. Indiana University.
- Suihkonen, P., Comrie, B. ve Solovyev, V. (2012). *Argument Structure and Grammatical Relations: A Crosslinguistic Typology*. Amsterdam: John Benjamins.
- Şahin, S. (2016). Afganistan Özbek Ağızlarında Kullanılan Zarf-Fiil Ekleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (39), 187-201.
- Tamir, F. (2007). Kazak Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, içinde (ss. 429-480). Ankara: Akçağ.
- Tekin, T. (1980). 3. Kişi İyelik Eki Üzerine. *Dilbilim Çevresi Genel Dilbilim Dergisi*, 7-8, 429-480.
- Tekin, T. (2000). Türkçede Kaynaştırma Sesleri. A. S. Özsoy ve E. E. Taylan (Ed.), *13. Dilbilim Kurultay Bildirileri (13-15 Mayıs 1999)* içinde (ss. 109-112). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tolkun, S. (2009). *Özbekçede Fiilimsiler*. İstanbul: Dijital Sanat.

- Tolkun, S. (2018). -(X)ş Mastar Eki midir?. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 9, 297-328.
- Turan, F. (2010). Türkçe Sözlüklerde İngilizceden Türkçeye Geçen Kelimelerin İmlası ve Tanımı: Problemler ve Öneriler. *Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu* içinde (ss. 212-220). İstanbul: Kubbealtı Vakfı & Bahçeşehir Üniversitesi.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (1970). *Yeni Yazım (İmlâ) Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkmen, E. (2017). Türkmen Türkçesinde -Xp Zarf-Fiil Ekinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri. *The Journal of Kesit Academy*, 10, 607-620.
- Unubi, A. ve Ikani, F. (2019). Igala Syllable and Phonotactics. *The Expression Journal*, 6, 1-14.
- Ünal, O. (2020). Batı Oğuz Türkçesindeki Yardımcı /y/ Sesinin Kökeni Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(48), 47-63.
- Veloso, J. (2010). Central, Epenthetic, Unmarked Vowels and Schwas: A Brief Outline of Some Essential Differences. *Linguística - Revista de Estudos Linguísticos da Universidade do Porto*, 5, 193-213.
- Windfuhr, G. ve Perry, J. (2009). Persian and Tajik. *The Iranian Languages* içinde (ss. 416-545). London: Routledge.
- Yıldız, O. (1999). Dilimizdeki Arapça ve Farsça Kökenli Kelimelerde Görülen Fonetik Gelişmeler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 321-338.
- Yılmaz, Y. (2012). {-mAk} ve {-mA} Eklerinin Hâl Ekleriyle Münasebeti. *Turkish Studies*, 7/2, 1267-1280.
- Yüceol-Özezen, M. (2018). Türkçede Zarf-Fiiller ve Zarf-Fiillerde Yapılaşma Süreçleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 79-97.
- Zimmer, K. ve Orgun, O. (1999). Turkish. *Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet* içinde (ss. 154-158). Cambridge University Press.